

Sociologisk lytten

– at tale om bemærkelsesværdige ting:
Den globale sociologiske skala

Af Les Back

Det tema jeg vil tale om i dag er knyttet til en fornemmelse for, hvorfor universiteter er værdifulde.^{*)} Vi lever i en tid hvor tænkning – eller hvad vi kan kalde vores evner til at forstå – er trængt op i en krog. Jeg vil give et bud på, hvad sociologi er nødvendig for i dag. Jeg vil tale om sociologiens skala, og om hvad disciplinen kan lære os i en verden, der bliver mere og mere globaliseret og teknologisk integreret.

Vores disciplin er ofte kritiseret for at tale et hemmeligt og indforstået sprog, hvor sociologerne ikke er forskellige fra de enspænderagtige og dannede latin-talende-og-skrivende eliter i det middelalderlige Europa. En redaktør på en avis sagde engang til mig: "I akademikere må virkelig hade det engelske sprog". Jeg spurgte hvorfor: "Fordi I hele tiden slår sproget ihjel, når I skriver".

Han havde, og har, ikke ret. Sociologer er i virkeligheden sprogelskere: de små notesbøger vi bærer rundt på er ikke kun opgørelser af vores tænkning, men også beviser på vores filologiske kærlighedsaffære med sproget. Problemet er, at nogen gange så leder den affære med sproget til at vi skaber vores eget sprog, og det fører til, at vores evner som formidlere svækkes. Jeg vil prøve at vise jer den høflighed i dag at tale engelsk og ikke en sociologisk version af middelalderens latin.

Bemærkelsesværdige ting, eksperter og ekspertise

Jeg vil begynde med at læse en passage fra en roman, som en student forærede mig. Den har titlen *If Nobody Speaks of Remarkable Things* og er skrevet af Jon McGregor. Romanen er en historie om en gade, hvor beboerne støder på hverandre ofte, men hvor de ikke desto mindre forbliver fremmede for hinanden. Som oftest

*) Let forkortet udgave af professor-tiltrædelsesforelæsning i sociologi, Goldsmiths College, University of London, 17. maj 2005.

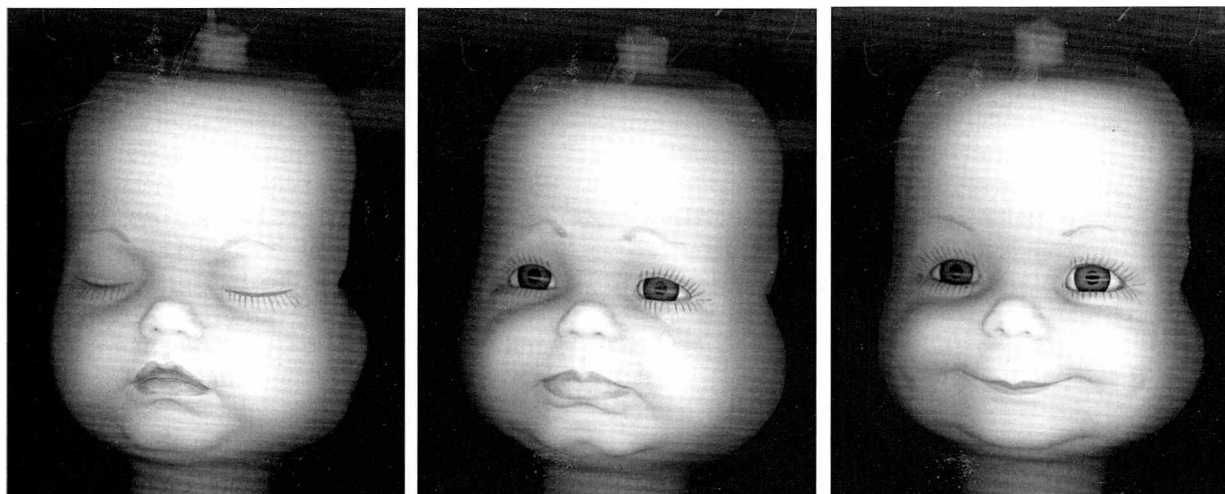

FOTO: SUSANNE WHITTS-JØRGENSEN

lærer de ikke hinandens navne. En af bogens mest bemærkelsesværdige karakterer er en mand med ødelagte hænder. Vi finder aldrig rigtigt ud af, hvorfor denne omsorgsfulde faders hænder er uhelbredeligt skadede. Vi ved, at hans kone er død. Andre ting afsløres efterhånden; for eksempel at han er muslim, men det meste af hans liv forbliver ubekendt, som en nabo man ser gennem vinduet. På en og samme tid en person man ved hvem er og et komplet mysterium. Hen imod slutningen af bogen belærer han sit barn:

"Han siger, min datter, og hans stemmes tonefald lyder af al hans kærlighed, når han udtaler disse to ord. Han siger, min datter, du må altid se med begge dine øjne og lytte med begge dine ører. Han siger, at dette er en meget stor verden, og der er mange ting, du kunne gå glip af, hvis du ikke passer på. Han siger, at der er bemærkelsesværdige ting, hele tiden, lige foran os, men vores øjne er som skyer for solen, og vores liv er blegere og fattigere, hvis vi ikke ser tingene, for hvad de er.

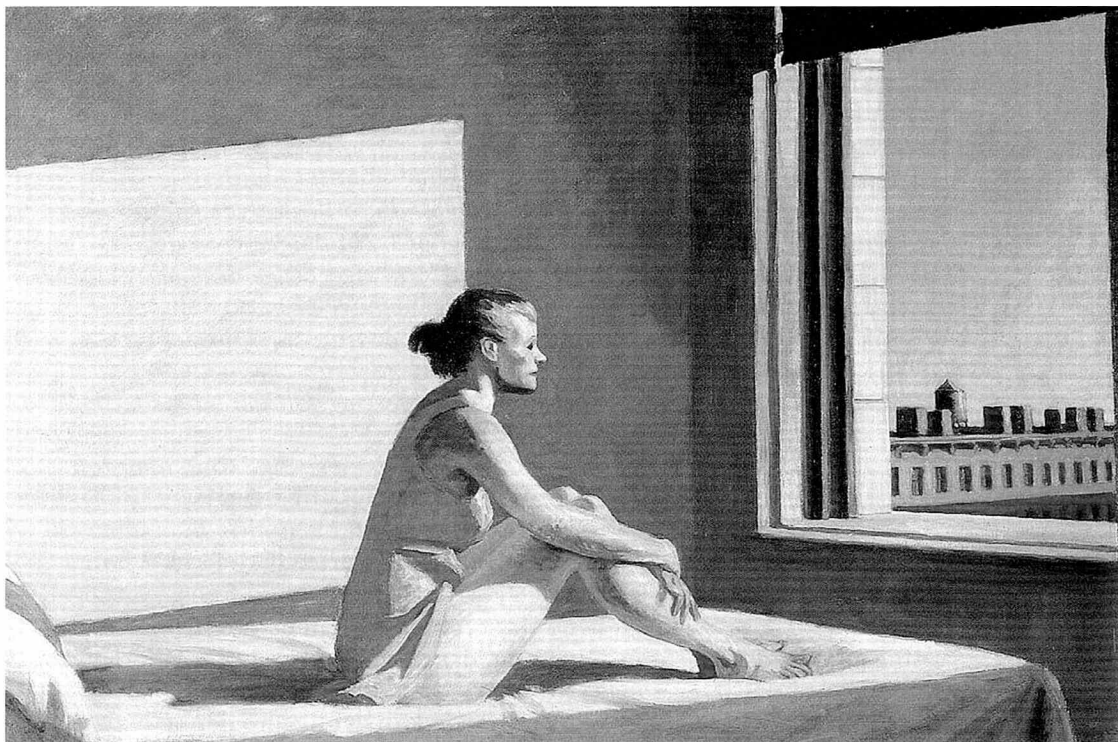
Han siger, hvis ingen taler om bemærkelsesværdige ting, hvordan kan de så kaldes bemærkelsesværdige?"¹⁾

Manden med de ødelagte hænder ved, at hans datter ikke forstår ham, men han vil, at ordene skal 'hænge i luften'. Hvad jeg vil foreslå er noget i den samme ånd. Sociologi behøves på grund af den opmærksomhed, den retter mod bemærkelsesværdige ting, der er fordækte og som videregives i stilhed. I et par uger har jeg nu kæmpet med at finde en måde at forklare min interesses bane, og hvordan jeg kan synliggøre denne bane

inden for en times tid. Én ledetråd i alle de emner jeg har studeret og forsøgt at skrive om, er opmærksomheden mod ting og steders skjulte liv, det liv der gemmer sig i objekterne, eller som er rensset bort af magtens krav på formalitet eller den konventionelle forståelses glemsomhed. Det er en slags skolet praktik, der er hengiven til en profan oplysning²⁾, en læsning mellem linjerne, som ser efter den udenomshistorie, der er en del af den historie, der fortælles.

Jeg begyndte som antropolog, var mere interesseret i, hvad der foregik ude ved busstoppestedet end ved en eller anden fjern kyst. Den hoved-etik jeg har taget med mig fra denne træning i antropologi, er en tro mod engagement. En åbning til det ofte uvisse rum for dialog og møder med mennesker i deres hverdagsliv. Jeg vil tro, jeg har praktiseret, hvad nogle mennesker kalder 'det næres antropologi', men for at være helt ærlig, så bryder jeg mig ikke meget om dette begreb³⁾. Jeg forbliver tro mod, hvad jeg vil kalde sociologisk lytten. Dette er en slags aktiv lytten, som

ikke kun lytter til en historie, men som romanforfatteren Eudora Welty engang sagde, lytter *efter* en historie⁴⁾. Sociologisk lytten er ikke blot et spørgsmål om transkription eller at tømme mennesker for deres ekspertise og visdom. Det handler ikke om blot at lytte til en bestemt stemme. Lad mig give et eksempel som vil udvikle pointen: I 2002 bidrog jeg til en konference om etnografi organiseret af min ven og kollega, Claire Alexander, ved London School of Economics. Etnografi er en form for forskning i det sociale, som involverer langvarig og intens deltagelse i den kulturelle verden, der observeres. En respekteret professor i sociologi rejste sig og sagde dristigt: "menneskene er eksperterne i deres egne liv!" Der opstod mumlen blandt publikum, ikke nødvendigvis samtykkende. Jeg tænkte så, 'hmm, lyder godt, fin radikal gestus' – 'menneskene er eksperterne i deres egne liv'. Jeg begyndte at tænke dybere over det og nåede til den konklusion – særlig relevant i dagens anledning – at det at være en professor i sociologi ikke nødvendigvis beskytter en

"Hoppers karakterer fremstår forstenede i rummet, . . ."

fra at udgyde totale dumheder. Hvis menneskene var eksperter i deres egne kærlighedsliv, ville forhold aldrig ende, vi ville aldrig begå en fejltagelse, eller gøre noget som skadede vores interesser eller gjorde os ondt. Jeg er bestemt ikke en ekspert på mit eget liv, og hvem omkring os ville påstå, at de er i deres?

I begyndelsen af bogen *The Sociological Imagination* karakteriserer C. Wright Mills erfaringen med det moderne liv som analog til en serie af fælder. Mills anslår, at mennesker er "bundet op af deres private kredsløb, hvori de lever; deres visioner og anstrengelser begrænses af de nære scener, arbejde, familie og nabolag; i andre miljøer færdes de uvante og forbliver tilskuere".⁵⁾ Langt fra at være eksperter i deres egne liv, anslår Mills at vi er tilskuerne, fanget i historiens spind, indespærrede af andres forventninger til os. Bogen, der blev udgivet i 1959, er et oprørt sociologisk manifest og vidnesbyrd om sociologiens løfte og potentiale. Mills fremkalder en atmosfære lig et stykke dramatik af Arthur Miller eller et Edward Hopper maleri.

Hoppers karakterer fremstår forstenede i rummet, alene og formålsløst stirrende ud af et vindue, eller isolerede på arbejde eller i en togvogn, eller blot bevægelsesløse på gaden. Sociologiens opgave for Mills er at identificere de grundlæggende sociale kræfter, som indvirker på vores mest intime personlige problemer og at oversætte de biografiske 'personlige problemer' til offentlige emner om historie og samfund. Denne måde at tænke på, for dem der har evnerne, "føles ofte som at blive pludseligt vækket i et hus man troede man kendte ud og ind." "Tidligere beslutninger der engang virkede fornuftige forekommer nu disse mennesker at være produkter af et ufatteligt sløvt sind. Evnen til forbløffelse er vågnet til live igen".⁶⁾ Jeg genkender den kvalitet i forbløffelse, som Mills skriver om. Det er punktet, hvor vi bliver klar over, at tingenes orden ikke er et produkt af natur, men snarere af historie.

Mills nævner noget slående, men muligvis har skalaen ændret sig. I en verden hvor teknologi og informations bevægelser i stigende grad forbinder os globalt føl-

"... alene og formålsløst stirrende ud af et vindue, eller isolerede på arbejde eller ..."

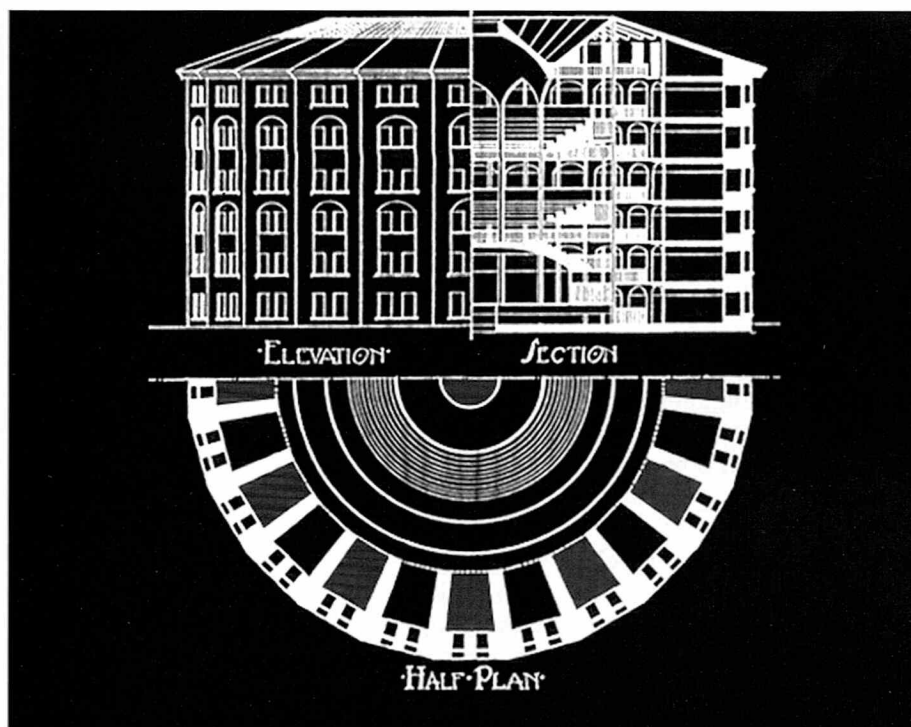
ger også mere komplekse fælder. Historien om en ung mand, som jeg vil kalde Jonathan, er en klar illustration af de fælder, der er lagt ud i vores globale samfund. Jonathan lever i Anerley i Syd Londons udkant. Han er 25 år gammel. Han var en studerende i Uganda, hvor han læste regnskabslære. Hans far – som var født i Republikken Congo – kom under mistanke i Uganda for at støtte rivaler til regeringen og for at udnytte hans transportforretning til at flytte illegale varer over grænsen. Hans mor var fra Rwanda, og han havde også en yngre søster. De flygtede til Frankrig, men Jonathan blev tilbage for at skrive hovedopgave og få sin uddannelse. Han blev 'interviewet' mange gange af Ugandas politi, slået og tortureret, men han blev for at gøre sin uddannelse færdig. Derefter tog han til sin familie i Frankrig ved at anvende et pas, hans far gav ham. Hans forældre kom senere tilbage til Congo og blev der begge dræbt. Han efterlod sin søster med venner i Paris, tog til London og lovede sin 15-årige søster, at han ville prøve at få hende dertil. Immigrationsmyndighederne i Croydon afviste hans ansøgning om asyl første gang; de påstod at passet var en forfalskning. Alt han vidste var, at hans far skaffede passet til ham. Efter ankomsten til Storbritannien tilbragte han 8 måneder i detentionscentre, hvor han blev flyttet rundt fra det ene sted til det andet. Han bor sammen med en ven af en fætter, han stort set ikke kender; telefonnummeret havde han fået af et familiemedlem i USA. Hun bød ham indenfor, selvom han næsten var en total fremmed. Da han blev løsladt fortalte hans værtinde ham, at mens han var i detentionscentret, var hans søster – som led af en nyrefejl – blevet syg og døde. Han sidder alene på sit værelse, lider af anfald, hvor det sortner for ham, og som sommetider varer 2 til 3 dage. Han er jaget af skyldfølelser og lukket inde i et usikkert nu. Nogle dage håndterer han situationen, andre gange ikke. Han har et brev, hans søster skrev til ham før hun døde, og han kan ikke beslutte sig for, om han skal åbne det. Fælden er ikke blot et resultat af hans individuelle valg.

Denne skitse over et liv afslører dels for-

bindelsen mellem mennesker og steder – hvad vi almindeligvis kalder globalisering – men også de tykke streger mellem mennesker som kan bevæge sig frit rundt på kloden, og så dem der ikke kan. Vi kan ikke forstå disse fælder uden at kende til de bredere politiske kræfter, der organiserer menneskers bevægelsesmuligheder såvel som definitionen af statsborgerskab og tilhørsforhold. For at kunne forstå dette er vi nødt til at udvikle en global sociologisk indlevelsessevne, der er fintfølelse nok til at åbne det offentlige aspekt i disse private problemer. Enkelt sagt, hvis asylansøgningerne var blevet behandlet anderledes, så ville Jonathan have været i stand til at se sin søster en sidste gang.

Min pointe er, at de nære verdener som mennesker erfarer, indeholder, i sammensat form, både indsigt såvel som blindhed i forståelse, samt en social døvhed. Det betyder dog ikke, at disse nære, tæt-på, scener ikke er værd at tage alvorligt. Ulrich Beck refererer til levede 'bivirkninger' som når "landmandens køer nær kemifabrikken bliver gule".⁷⁾ Disse 'bivirkninger', fastholder Beck, "har stemmer, ansigter, øjne og tårer. Og alligevel må de lære, at deres egne ord og erfaringer ikke er noget værd, når de støder sammen med den etablerede videnskabelige tro (skyldighed)." Han konkluderer: "mennesker bliver små private, alternative eksperter i den risikofyldte modernisering".⁸⁾ Jeg udpiner måske pointen ved at sige, at dette ikke er nogen autentisk stemme. Snarere er det en partisk ekspertise som ikke desto mindre er vigtig, for dem som bryder sig om dette. Dette er, hvad jeg vil sige at sociologisk lytten behøver at gå ind i. Det er ikke en automatisk egenskab, men en evne der må trænes.

Videnskabsfolk eller sociologer må også acceptere, at deres syn på verden er en lignende sammensat form af indsigt og blindhed. For mig er arbejdet med at udvikle en sociologisk indlevelsessevne [se note b] et forsøg på at se og lytte samtidigt,⁹⁾ at være opmærksom på såvel indsigterne, som blindheden i udlægningerne fra mennesker som lever konsekvenserne af vores usikre verden, og på samme tid have ydmygheden og ærligheden til at reflektere

Panoptikon – en overskuende struktur hvor nogle få overvåger de mange.

over vores egne antagelser og fordomme. Efter Monica Grecos smukke sætning: vi må aldrig blive "ignorante over for vores egen uvidenhed".¹⁰⁾

Ingen af os er eksperter i vores egne liv i den betydning som den letsindige engelske professor udlagde det. Vi besidder snarere ekspertise og social viden, men forståelsen er ukomplet. Måske er forskellen på en professor og en buschauffør, at professoren kan sige dumme ting med autoritet, mens buschaufføren ikke er autoriseret til at levere brillante indsigter. Forskellen handler selvfølgelig ikke om søgen efter forståelse, men om socialt determinerede former for autoritet. Buschaufførens tæt-på læsning af hverdagsliv indeholder noget der er værd at lytte til, men i samme grad kan den udlægning være partisk eller forvrænget af fordomme. Det samme gælder professoren. Tricket er at lade disse indsigter tale til hinanden i forståelsens tjeneste.

Jeg vil foreslå, at i det halve århundrede der er gået siden C. Wright Mills sagde, at vi ikke er mere end tilskuere i vores egne liv, er der kommet noget andet imellem. Gennem spredningen af medier i in-

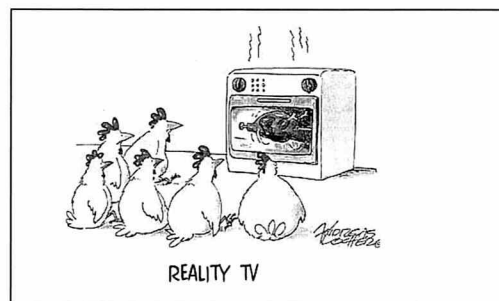
formationssamfundet er vi blevet *tilskuere i andre menneskers liv*.

Tilskuere i andre menneskers liv

Mange sociologer har undersøgt de måder, hvorpå observation og forskerblik er bundet sammen med styring, kontrol og magt. Som Michel Foucault pointerede, er styrken ved Jeremy Bentham's model på fængslet baseret på total overvågning, det han kaldte et *panoptikon* – en over-skuende struktur¹¹⁾. Det er ofte glemt, at *panoptikon* også var et veludviklet lytteredskab. Vagten kunne lytte til og se de indsatte, men de indsatte kunne ikke se eller høre vagterne. Dem der fulgte Foucault var særligt opmærksomme på, hvordan magtformer virker gennem viden, gennem forskerblik og gennem skabelsen af betingelser for selvet, der også virker som selvkontrol og forskning af selvet. Denne metafor er blevet anvendt på en lang række af moderne magtkonsoliderende teknikker, fra CCTV til brugen af biometriske teknikker, dvs. fingeraftryk og testning af øjets iris – for (som eksempel) at klarlægge personidentitet hvilket er centralt for Labour regeringens nye identitetskort-lovgivning.

Den norske kriminolog Thomas Mathiesen fremhæver, at Benthams og Foucaults kraftfulde metafor for overvågning også falder sammen med en anden struktur. Det er ikke blot de få der observerer, optager og arkiverer data om de mange, men også de mange som nu overvåger og nærlæser de få. Thomas Mathiesen kalder dette et *synopticon* – en slags alle-kigger samfund. Det er ikke kun sådan, at 'Big Brother' ser os – med George Orwell's berømte profeti i erindringen – det er snarere os, der også ser 'Big Brother'. 'Reality tv' eller 'ekstrem-tv' er måske det bedste eksempel på massekigning. Mathiesen forklarer, at offentlige henrettelser i det 18. århundrede "betragtet som spektakler kun er pebernødder sammenlignet med henrettelserne (virkelige eller metaforiske) på de moderne tv-skærme."¹² Beverley Skeggs og Helen Wood pointerer, at disse programmer bliver moralske dramaer, hvor linierne er tegnet med hjælp fra den obligatoriske ekspert, der dømmer mellem god og dårlig opførsel, god og dårlig smag, gode og dårlige mænd og hustruer, gode og dårlige fædre og mødre. Eksperten kan optræde som ernæringskyndig i serier som 'Du er hvad du spiser' [You Are What You Eat], som skønhedsinstruktør i '10 år yngre' [Ten Years Younger], eller psykolog i 'Familiekontrakten' [Family Contract] (BBC1). Så vidt jeg ved, har der endnu ikke været nogen sociolog med i disse programmer. Vanligvis fornædrer eksperterne deres elever med tårer til følge, før de omskaber dem ud fra det påkrævede image. Dette handler om indpodning af normer for optræden og personlighed vejet mod dårlig opførsel.

Jeg tror, at dette leder mod en slags moralsk kannibalisme, hvor seeren er inviteret til at (op)fede deres moralske retskaffenhed ved at sluge billeder af dårlighed, kriminalitet, vulgaritet og forfald. Dette er realiteten af overskriften, spektaklet klatket ud over avisen dag ud og ind. Nogle gange inkluderer dette historier om virkelig kannibalisme. "Jeg har ædt min kæreste", står der som overskrift i *Daily Mirror* 7. oktober 2004. Denne horrible nyhed fortæller om den armerede tyv Paul Durant, som indrømmede at have spist dele af kæresten Karen Durrells krop efter at have

Synoptikon – de mange sidder og ser på nogle få.

myrdet hende i Spanien. Jeg har ikke tænkt mig at negligere den mandlige vold og den menneskelige tragedie i denne sag, men historier som denne synes ofte at nå overskrifterne. De bliver emner for hverdagsnak – og den krog hvor moralsk folkelig klogskab bliver hængt op. Martin Amis kalder dette "modbydeliggørelsen af livet". Måske er jeg ved at blive for tyndhudet, men at se på siderne i tabloid-aviserne får det til at gyse, når jeg sidder i toget om morgenen. Ofte har jeg lyst til at råbe 'jeg er sociolog, få mig ud herfra!'. Naturligvis er der ingen andre steder at gå hen, fordi sociologiens natur er, at vi befinder os midt i de ting, vi søger at forstå – sproget og samfundet.

Jeg lægger disse eksempler frem som hurtige billeder på, hvad jeg mener er skadelige aspekter af sindets offentlige liv. Det jeg finder bekymrende i dette modelune er, delvis, den ukuelige sikkerhed hvormed domme er foretaget. I en verden af *reality TV* bliver rigdom besluttet gennem individuelle valg – og succes og nedtur er altid ensom, fordi det er en individuel sag, selv når meningene dømmer kollektivt. Hårde moralske visheder medfører en slags udsalg af autoritærisme, som er gennemslagskraftig ikke kun i populære medier, men også i de politiske debatter. På en måde er en af de værdier af den form for sociologisk lytten, som jeg argumenterer for, vigtigheden af at leve (med tvivlen i tjeneste for forståelsen – en forståelse der også er et favntag med moralsk kompleksitet. Vi lever ikke i en verden, der er blevet syg af tvivlen, men en der lider af skråsikkerhed, falske visheder der

kompenserer for den (bundløse) brønd af *weltschmerz* og bekymringer.¹³⁾

Mit tip er, at moralsk kannibalisme fører til situationer, hvor det værste altid er ventet. "Den hvide stråle i vores lykke lyser (eller er blot gjort synlig) ved at gøre alt andet omkring den så mørkt som muligt", skrev William Hazlitt i 1826.¹⁴⁾ Her ledte Hazlitt opmærksomheden hen på fornøjelsen ved at hade og han fremfører, at dette er årsagen til at den onde beskyttet inden-for, eller den uønskede udefrakommende, er blevet så væsentlige moralske emblemer eller periferifigurer i dagens verden. Asylansøgeren er altid falskner, den enlige mor altid en snylter og så videre. Forkastelsen medfører så (trods alt), at der kastes lys på forholdet. Som sådan er sociologisk lytten nødvendig for at modsvare de falske visheder hos politikere og i det babelstårn af voyeurisme, som vores massemedier er holdt oppe af. Det handler ikke kun om at jage menneskers egne hemmeligheder, men snarere om at forbinde disse biografier med en åben historie, der indbefatter sociale, politiske og økonomiske relationer, at knytte de 'private problemer' til fælles offentlige spørgsmål og globale interesser. Løsningen af disse problemer ligger ikke i kvaliteten af det individuelle selv, men snarere inden for et vitalt og fælles liv.

Jeg vil tale lidt om, hvordan jeg har forsøgt at praktisere kunsten sociologisk lytten. Det indebærer kunst-færdighed præcis fordi den ikke er selvberørende, men er en form for åbenhed over for andre, der må mestres aktivt. Det er ikke kun et spørgsmål om blot at lytte til mennesker, men snarere at lytte efter det bagvedliggende, det halvt stumme. Sociologien har måske for længe været besat og forblændet af det spektakulære. Det spektakulære i sig selv har en visuel reference – det kommer af det latinske *spectare*, at beskue. En opmærksomhed mod lytten hjælper os til at tænke i et sansernes demokrati og til at stille anderledes spørgsmål til verden.

Steder 'hjemme' væk hjemmefra

Henimod slutningen i Italo Calvino's bog *Usynlige byer*, siger hans helt:

Den levendes inferno er ikke noget der vil vare ved; hvis der er ét, er det allerede her, det inferno vi lever i dag, som vi former af at være sammen. Der findes to måder at undgå dets lidelser på. Den første er enklest for mange: accepter infernoet og bliv en del af det til du ikke længere kan se det. Den anden måde er chancebetonet og kræver konstant årvågenhed og opmærksomhed: søg og lær at genkende hvem og hvad i infernoets malstrøm, der ikke er inferno. Gør dem i stand til at tåle det og giv dem rum¹⁵⁾.

Infernoet her kan ses som analog til en by af affaldskontainere, af segmenter, et skakbræt af had og vold, et beskadiget hjem. Det er den slags fælder C. Wright Mills ikke identificerer. Jeg vil give et par eksempler mere. De kommer fra et projekt jeg udførte sammen med Michael Keith og Phil Cohen kaldet *Finding the Way Home*. Det var et forsøg på at gendesigne relationen mellem den der observerer og det observerede. I et års tid gav vi unge mennesker fotoapparater, lyd-dagbøger og videokameraer til at skabe deres egne rammer, hvormed de kunne se og tale om den verden, som de bevægede sig igennem. Jeg tror, at en af de spændende muligheder i nutidens sociologi er de muligheder som nye medier giver os til at gendesigne forholdet mellem den der observerer og det observerede, men også at genopfinde selve den sociologiske fremstilling. Hvis vi kunne have gennemført dette projekt nu, ville de unge mennesker sikkert have anvendt deres mobiltelefoner til at fotografere deres lokalområder. Forskningsprojektet fokuserede på unge 13-14 årige og var udført på en skole i Deptford og en anden skole på den anden side af floden i *Isle of Dogs* [Sydøstlondon, red.]. På en måde gav dette projekt mig en mulighed for at gå tilbage, hvor jeg begyndte. Jeg havde været ungdomsarbejder og rådgiver [social worker, red.] i Deptford i 1980'erne og dette er stedet, hvor jeg lavede min første forskning. Jeg vil give et par eksempler på, hvad jeg lærte i *Finding the Way Home* projektet, som er relevant

for dagens tema og argument omkring sociologisk lytten.

Ved at tage fotografier var de unge mennesker i dette projekt i stand til at blotlægge de steder, de anså for at være usikre og at skabe deres eget kort over landskabet. De afspejlede den måde Gail Lewis beskrev London i 1950'erne som et skakspil med sikre og farlige steder.¹⁶⁾ Nogle gange blev dette optaget på stor afstand. Et eksempel er en farlig legeplads, som en ung Bangladesh pige fotograferede i Isle of Dogs. Fotografiet er taget i sikkerhed fra området lige udenfor hendes lejlighed. Hun havde oplevet racistisk brug af øgenavne og forhåntelse her: "Jeg føler mig usikker, fordi folk altid kommer med racistiske kommentarer. Dette er overfor vores bygning". Det var sikkert nok at fotografere på afstand måske, men legepladsen var et potentielt farefuldt sted, hvor man skulle færdes med forsigtighed, særligt under de daglige rejser til og fra skole.

Et farligt rum kunne for en tid erobres tilbage gennem fotograferingen af det. Et fotografi af en vietnamesisk pige kaldet *Ly*, som lever i Deptford, Sydondon, viser indgangen og arealet ude foran lejligheden anset som et farligt sted at passere. "Dette er det sted jeg mindst kan lide nedenfor min lejlighed", skriver hun. *Ly* kan tale med hendes venner og familie over hele verden via mobiltelefon og hun kan også surfe på Internettet. Men hun er bange for at gå udenfor døren. I et interview talte hun om de chikanerier, hun havde været udsat for fra naboernes side, og om hvor sårbar, hun følte sig umiddelbart uden for hendes lejlighed, hvor vietnamesiske familier jævnlige udsættes for chikane.

Det er opsigtsvækkende, at *Ly* har taget billede af sig selv på det sted hun mindst kan lide, og hun smiler til kameraet, glad og afslappet. På en måde tilbød forskningsprojektet en sammenhæng, hvor et tilhørsforhold kunne gestaltes, i dette tilfælde som posering for et billede. Billedet bærer på en historie om følelser af frygt og bæven, men samtidig er den fotografiske repræsentation i sig selv en markering af en tilstedeværelse, en væren

her. Hun var ikke nødvendigvis bevidst om det, men den 'observerende handling' – kontrolleret og udført af det unge menneske selv – bliver til en markering af en høren-til-her i et ellers fjendtligt område. De selv samme indgangsområder kunne have helt andre betydninger for andre unge mennesker. Indgangen kunne være et sted at hænge ud, mellem huslige pligter og de farer der fandtes længere ude på gaderne.

Udlægningerne fra de unge mennesker slog også hul på nogle af de almindelige forestillinger om disse distrikter. For eksempel var det almindeligvis antaget, at Deptford var et sted med 'multikulturel harmoni', hvor racismen var forsvundet. Ikke desto mindre så gjorde de unge menneskers syn på sagen billedet mere kompliceret. En ung hvid pige talte indsigtfuldt om presset fra forældrene om at trække sig bort fra de jævndrende og ligesindede multiraciale grupper og ikke at have farvede kærester. Hun fortalte om en anden af de unge i området, en lidt ældre hvid fyr, der arbejdede som lokal mekaniker: "Han arbejder nede ad hovedgaden. Jeg er nødt til at passere hans sted på vejen til min tantes hus. Han står altid der og kigger op og ned ad mig og kalder mig for en 'niggerelsker' og den slags ting". Presset på denne pige for at frigøre sig fra hendes forhold til farvede mennesker var tydelig, men at gennemføre dette ville også bryde med normerne for tillid og tilhørsforhold, som var blevet etableret i gruppen af jævndrende.

Da vi spurgte hende, hvad hun betragtede som sit 'hjem', valgte hun ikke kvartaret i Deptford, hvor hun boede, men placerede sig hjemme i de nærtliggende områder Brockley, Honor Oak Park og Forest Hill (hvor hun faktisk aldrig havde boet), fordi hun følte, at i disse områder var venskabs- og kæreste-blandinger ikke set som noget problem. Gennem en handlingens alkyymi var det sted hun kaldte hjem, eller hvad som mere passende kunne tænkes som 'steder hjemme væk hjemmefra', blevet skabt. Hun har aldrig boet der, men for hende er det et sted, hvor hun kan være sig selv, væk fra voksne og andre unges overvågning og manglende støtte.

Denne proces med at lade som om man er hjemme *uden for hjemmet* er både banal og bemærkelsesværdig. Der er dog ingen overskrifter, der fanger sådanne bedrifter. I hans lille bog *Skitse til en teori om følelserne*, skriver Jean-Paul Sartre: "Når stierne foran os bliver for ufremkommelige, eller når vi ikke kan se vejen frem, kan vi ikke klare en så krævende og vanskelig verden." Sartre argumenterer for, at i en sådan situation finder mennesker en vej igennem ved at relatere sig til deres verden, som om, "den ikke var styret af deterministiske processer, *men af magi*".¹⁷⁾ Jeg tror at denne proces, hvor man skaber 'steder hjemme væk hjemmefra', er en del af denne magi. På den lokale dialekt handler denne sætning ofte om at kopiere hjemmet ind et andet sted. Men her foreslår jeg, at hjem er skabt inde i domestiske eller patriotiske uvenligtsindede områder. På denne måde er det et spørgsmål om at skabe nyt rum, som Italo Calvino hentyder til. Hver enkelt unge menneske kombinerede tilstedeværende social viden til at projektere en kortlægning og at finde veje ud. Som Sartre sagde det, så er denne verden "gennempløjet af rette og smalle stier."¹⁸⁾

Resultaterne kan producere bemærkelsesværdige ting der går mod intuitionen, som for eksempel den unge pige fra Bangladesh, der går til et 'racistisk' sted for at skabe et 'sted hjemme væk hjemmefra', fordi her bliver hun ikke generet hverken af drengene eller de voksne i hendes lokalsamfund. Vi må lytte og se ordentligt for at opdage disse bemærkelsesværdige ting og finde nye måder, de kan opdages og optages på. *Finding the Way Home* projektet var sådant et eksperiment, og til trods for alle dets uomtvistelige mangler gav det dets medvirkende – dog i begrænset forstand – muligheder for at være seende og at finde deres egen linse og aftegne deres eget kort over deres liv.

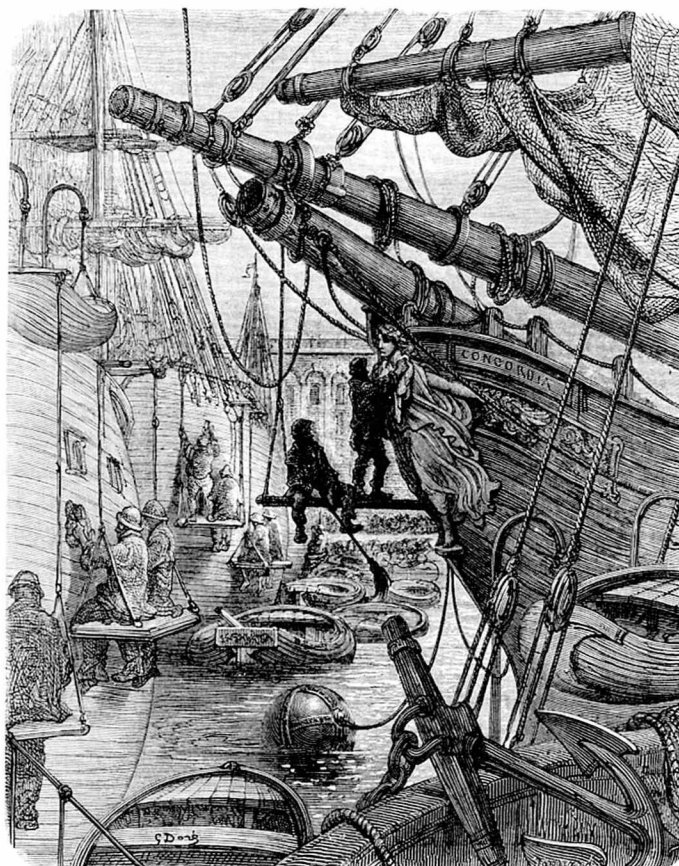
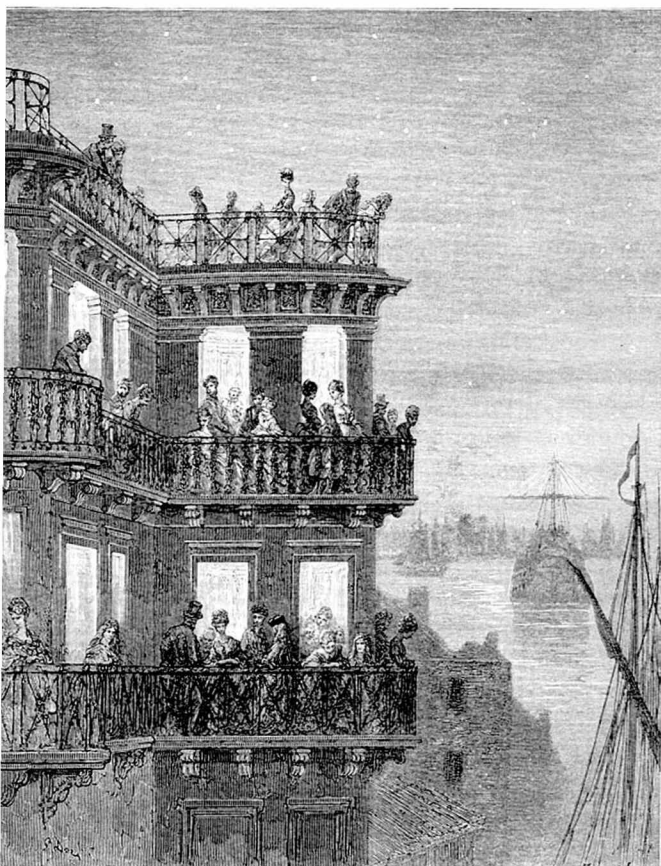
I byer findes yderligere usynlige og tavse byer. De er steder, der åbner for, at de unge kan *skabe noget, blive til*. Der er ikke tale om steder, hvor identiteten er lagt til rette i en fastlåst forståelse for, hvad et selv er, men et rum de unge kan afskridte og indtage som deres eget midt i det nutidige bylivs inferno.

Det globale i det lokale

Mark Twain, forfatteren til *The Adventures of Huckleberry Finn*, sagde engang, at en skribents kald er at gøre det "bittert parodiske universelt". Selvom jeg ikke deler hans opfattelse fuldt ud, rør han ved noget væsentligt dog uden helt at komme til bunds i det. At universalisere ud fra den mindste skala ville svare til at prøve på at finde plads til hele det uendelige spektrum af menneskelige muligheder inden for et postdistrikt. Jeg tror snarere opgaven er at få det bittert parodiske forbundet med en global og fælles skæbne, og at eksplicite de måder hvorpå nogle af de tilsyneladende uvæsentlige aspekter af vore liv, som den musik vi lytter til, de ting vi rør ved, iklæder os og spiser, skaber sociale relationer med andre rundt på kloden. Ligeså er dette at gøre det verdenslige relevant i forhold til vore lokale funderinger. De tiltagende kompleksiteter, mængderne og den hurtige strøm af produkter og information har skabt bevidsthed om tilstedeværelsen af andre mennesker og andre steder.

Sammenfaldet mellem det lokale og det globale er i virkeligheden ikke noget nyt. Der findes eksempler på disse infiltrerede historier overalt i en by som London. Træder man ind på Goldsmiths College er det nemt at glemme, at i bygningen hvor dørvagten har sit kontor, findes der en vejrhaane på toppen, der har en form som et skib. Formen repræsenterer Francis Drakes skib *The Golden Hind*, og hænger stolt der, som et mindesmærke for Drakes rejse rundt om kloden i 1580. Det er ikke så velkendt, at Drake var associeret med John Hawkins, som var anset som faderen til den 'engelsk-atlantiske slavehandel'. I det caribiske hav udvekslede Hawkins, med følgeskab af Drake, mennesker i bytte for perler, ingefær og sukker, hvorpå han gemmer sig.¹⁹⁾ "Det er den ydre historie som gemmer sig inde i historien om englænderne", som Stuart Hall siger.²⁰⁾ Den dybere mening med Drakes indblanding i slavehandlen er dokumenteret i Joan Anim-Addos smukke bog *The Longest Journey*.

Floden *Thames* var det britiske imperiums hovedpulsåre og teknologiske målestok, par excellence, i den imperiale tidsal-

der. At se floden fyldt med skibe må have været et fantastisk syn. Dette er årsagen til at en te-klipper – *Cutty Sark* – fejres ved Greenwich. Som Stuart Hall pointerede, så er der ikke noget mere umiskendeligt engelsk end en kop te, hvor den søde sukker og de mørke blade i bunden af hver kop forbinder disse flader med arven fra imperiet. Det er denne form for sensibilitet, jeg anvender i min undervisning som et forsøg på at indfange, hvordan ting omkring os gemmer på historier, der ikke umiddelbart er synlige. Jeg tager på en del skolebesøg og prøver at få eleverne til at tænke på, hvordan de ting de holder mest af, som deres gummi-sko og deres mobiltelefoner, forbinder dem med globaliseringskræfter. Det første spørgsmål jeg altid stiller er, hvor mange mennesker der findes i verden. Det undslipper aldrig min

forundring, at der altid er nogen i klassen, der kender svaret eller som kan forestille sig de 6,2 milliarder mennesker, der lever på planeten. Jeg tror, at der er trøst at finde i dette, fordi mange tænker på et globalt plan og mange har globaliserede liv og familier. Globalisering – det sammenfattende begreb vi bruger for at navngive disse kulturelle, økonomiske og politiske forbindelser – har splittet det lokale, såvel som omskabt nye relationer mellem steder. Det har produceret en stor forflyttelse af mennesker. Det er beregnet, at omkring 145 millioner mennesker lever uden for deres fødeland og at dette er steget fra 85 millioner i 1975. De globale økonomiske og politiske eliter er i stand til bevæge sig over grænser, som det behager dem – ikke desto mindre er der alvorlige former for angst forbundet med den globale forflyt-

telse af mennesker. Som Zygmunt Bauman har sagt: "...rigdommene er globale, trøstløsheden er lokal."²¹⁾

Mens der har været stor bekymring omkring asylansøgere og flygtninge, og i øjeblikket postyr om terrorisme, er hovedproblemet omkring tvungen migration koncentreret i syd. FN's flygtningekommissions statistiske årbog publiceret i oktober 2002 anfører, at de mindre udviklede lande er både en væsentlig afgiver og modtager af flygtninge: "I perioden 1992-2002 kom 86 procent af klodens flygtninge fra udviklingslande, mens disse lande gav asyl til 72 procent af den globale flygtningebefolkning."²²⁾ Den globale distribution af rigdom ser ud som et champagneglas, hvor de rigeste 20 procent af verdens befolkning kontrollerer 82,7 procent af verdens indtægter, mens de fattigste 20 procent kun har 1,4 procent.²³⁾ Syv ud af ti af verdens flygtninge tilbydes asyl af verdens fattigste lande, men det er ikke noget vi læser om i de nationale medieoverskrifter.

I dag er der ikke mange skibe på den store *Thames* hovedåre bortset fra genstande fra en anden tid. Nej, i dag er skibene oppe i himlen, det er de luftbårne skibe. Fordriv en hvilken som helst stund i denne del af London og man vil høre to lyde: politibils-sirener og lyden af jetfly der cirkler ovenfor. 90 millioner passagerer kommer igennem Londons to største lufthavne – Heathrow og Gatwick – på årsbasis. Engang optog flyvemaskiner den vestlige vision, nu er flytrafik banalt, lidt-ude-på-landet og ubemærkeligt.²⁴⁾ Flyvemaskinerne bærer også last med de eksotiske madvarer og blomster til vores supermarkeder. I efterdønningerne af bombningerne af World Trade Center kan synet og lydene af en forretningsjetfly også symbolisere en terrorsulten rovfugl. Clifford Geertz påpegede netop, at 11. september 2001 markerede begyndelsen af et nu, ikke så meget en begivenhed som en linje gennem tiden.²⁵⁾

Jetfly der passerer over vores hoveder kan lede til en anden reaktion og indeholde en anden slags sociologisk historie. Jetfly kan også medbringe de dumdristige blinde passagerer, der bogstavelig talt falder ud mellem skyer på flyruterne fra Lon-

dons lufthavne. I sommeren 2001 røg en ung pakistaner kaldet Mohammed Ayaz ud af landingsstelrummet i en Boeing 777 og faldt mange hundrede meter inden han havnede på en parkeringsplads i forstaden Richmond, i det vestlige London. Han var løbet gennem en mørk Bahrain lufthavn og havde klemt sig op i hulrummet over hjulene. Og var død lang tid før han nåede britisk luftrum.

Så var der også 17-årige Alberto Vazquez Rodreiguez og 16-årige Michael Fonseca fra Cuba, som faldt ud af landingsstelrummet i en flyvemaskine til deres død på en mark i Surrey lige uden for Londons Gatwick lufthavn. Nogle gange falder de uden spor. I sommeren 2002 så en bilist på M25 motorvejen tæt ved Gatwick lufthavn et menneske falde fra himlen. Kroppen blev aldrig fundet.

Mens transporten af ting og produkter ubemærkeligt finder sted på vores klode, så er forflyttelsen af mennesker, eller mere præcist nogle mennesker, en væsentlig kilde til politiske kontroverser. Jetflyene der bar på menneskekroppene i disse tragiske tilfælde ville være fløjet hen over immigrationskontorene i *Lunar and Apollo House* i Croydon. Det er i disse strenge bygninger – hvis navne fejrer rumrejser – hvor det reelle pres fra asylsystemet er følt. Hver gang en skrækindjagende overskrift finder vej til *The Daily Mirror* eller *Daily Express* giver det sig udslag i politisk pres og reaktioner inde i Lunar huset. Det ironiske ved situationen er, at da en vild debat rasede under 2005 valgkampagnen mindskedes mængden af migranter. Forflyttelser af afslåede asylansøgere er fordoblet siden 1997. I 2004 blev 12.000 mennesker, herunder børn, deporterede. Antallet af ubehandlede asylansøgninger, nu under 10.000, der venter på en første behandling, er det laveste niveau i et årti. Anti-asylansøger retorik handler helt klart ikke om 'dem', men snarere om tilstanden af og formningen af et 'os', nationalt og lokalt.

Der er en anden bemærkelsesværdig historie, delvis støvet til, som er rejst af det offentlige skænderi omkring immigration. Lunar huset er Croydons største arbejdsgiver med over 6000 ansatte. Det er ikke et lykkeligt sted at arbejde. Presset

Lunar House – "strenge bygninger – hvis navne fejrer rumrejser – hvor det reelle pres fra asylsystemet er følt."

til hurtigt arbejde betyder, at dokumenter og pas på rutinemæssig vis bliver tabt til stor bekymring for dem der venter på en bedømmelse. Staben i Nations- og immigrationsdirektoratet føler sig plaget og denne del af de offentlige myndigheder har ry for at have det højeste antal af selvmord blandt staben. Selv kontorfuldmægtige føler sig fanget på en måde, som C. Wright Mills ville genkende.

En medarbejder i et af forkontorerne ved Lunar huset sagde, at dette ikke perfekte system efterlader hende "bange, frustreret og uden motivation", så hun føler sig skuffet over sig selv, fordi hun "er nødt til at opføre sig på en kølig og ikke støttende måde over for kunderne". Aktivister og lokale beboere der er utilfredse med immigrations myndighedernes arbejde har etableret en organisation kaldet "Sydlondons borgere". En af deres første møder blev holdt her på Goldsmiths College. I november 2004 besluttede de at lave en undersøgelse af arbejdsmetoderne ved Lunar huset. De tog en begrundet beslutning om at inddrage vidnesbyrd fra fuldmægtige ved immigrationskontoret og asylansøgere. Ved et møde indfandt sig dette ekstraordinære øjeblik, hvor en fuldmægtig fra kon-

toret rejste sig i det menneskefyldte rum og undskyldte for de tilstedeværende, for den lidelse skabt af arbejdsmetoderne i Lunar huset.

Kynikeren vil sikkert sige, at en undskyldning intet gør for at ændre på de Kafkaagtige metoder i institutionen. Men undersøgelsen har rystet regeringen, og de er blevet opmærksomme. Rent faktisk, så tror jeg, at Sydlondon borgergruppen er realiseringen af, hvad Edward Said ville kalde "identiteter der anvender en praksis, der ikke er givet af flaget eller tidens nationale krig."²⁶⁾

Undersøgelsen får mig til at tænke på en slags global sensibilitet, men også en eftertænksomhed over for de sociologiske fælder i vor verden, som jeg har forsøgt at tale om i dag. Zygmunt Bauman skrev: "alle fællesskaber er forestillede. Det globale fællesskab er ingen undtagelse fra den regel..."²⁷⁾ På samme vis har Paul Gilroy peget mod en måde at gen-forestille sig en form for globalt fællesskab gennem ideen om det planetariske, som indfanger en følelse af bevægelse – af verbet at plante – såvel som en verdensomspændende søgen.²⁸⁾ Jeg vil reflektere over dette som en slags konklusion.

Blikket mod himlen

Når vi kigger mod himlen, hvad ser vi så? Er den et vindue eller et spejl? Hvis himlen er et spejl reflekterer den så blot billedet tilbage af os selv og de snæversynede bekymringer nationer har? ”Himlen der hænger over vore hoveder er ikke længere hjemlig”, sagde Primo Levi.²⁹⁾ At løfte vores øjne mod himlen kan give en anden slags invitation til at opdage de brudte eller afbøjede spor af globale ruter, der er tegnet ind i himlen, som røgsporet fra et fly, der trækker en tråd mod horisonten. Dette er et sted, hvor vi finder en skala for global sociologi. Det er kun fra himlen, at en fornemmelse for kloden som helhed kan opfattes, og det er måske, når vi funderer over himlen, at vi finder indtrykket af et i sandhed globalt humant samfund.

Det er ikke blot et spørgsmål om at himmelvende vores øjne. Skalaen for global sociologi er lige præcis denne opmærksomhed mod virkningen af vores mest intime og mest lokale erfaringer i planeternes

kredsløb og relationer. Sociologisk lytten behøves i dag for at acceptere de ekskluderede, den sette fortid, og for at de stedløse kan få et sted, hvor de kan høre til. Dette er ikke nogen hurtig, munter eller romantisk verden-for-alle etos, hvor de fordømte er lyttet til og hørt. Barmhjertighed eller ynke af denne slags kan være sårende, fordi den skaber et hierarki mellem dem, der kan give det og dem der er tvunget til at modtage den taknemmeligt.³⁰⁾ Nej, jeg foreslår noget langt mere vanskeligt og nybrydende. En form for aktiv lytten, der udfordrer lytterens forudfattede forestillinger og position og som på samme tid involverer sig kritisk i indholdet af, hvad der bliver sagt og hørt. Dette indbefatter også at træde ind i en vanskelig og kritisk dialog med sine fjender såvel som med sine allierede.

På en måde går opgaven jeg har beskrevet ud på (med det kan jeg tilføje, at dette ikke er den eneste måde sociologi skal praktiseres) at forbinde individuelle bio-

grafier med større sociale og historiske kræfter og med de offentlige spørgsmål, som rejses i deres sociale, økonomiske og politiske organisation. Det handler om en søgen efter det bemærkelsesværdige, der ellers ikke er bemærket eller bemærkning-er på. Det er om at forsøge at forstå midt i hverdagslivets skærsild, hvordan folk skaber rum, hvor de ikke brænder op. Jeg tror, at vores offentlige kultur er en kultur af sammenpressede prioriteringer. John Berger sagde for nylig, at vi lever i en 'med-det-samme-kultur', hvor rammen for den offentlige diskussion går fra den fortid, der ikke er for langt væk og op til den nære fremtid.³¹⁾ En global sociologisk indlevelsesevne medfører muligheden for at omforme relationen mellem fortiden og nutiden og mellem det nære og det fjerne. Fortiden nægter at blive på det sted, der er bag os, den er ustabil. Lige såvel kan nutiden ikke blot forklare, hvad der er fortid fra punktet nu. Det er snarere, som Walter Benjamin pointerer, at fortiden "støder sammen med nutiden i et glimt og former en ny konstellation."³²⁾ Sådanne øjeblikke af kritisk syn er som et lynnedslag, der glimter over et mørkt landskab og gør kulturelle kludetæpper af fortid og nutid synlige.

På samme vis argumenterer jeg for en gentænkning af forholdet mellem det fjerne og det nære. Georg Simmel skrev, at den fremmedes position er skabt af, hvad han kaldte "syntesen af nært og fjernt." Jeg tænker på Jonathan der kører i bus mellem byen *Penge*, mens de andre passagerer ved siden af ham ikke har nogen fornemmelse for hans globale historie. Simmel argumenterede også for, at denne for-ening af det nære og det fjerne er en del af enhver menneskelig relation: "en som er tæt på er fjern, men hans fremmedhed indikerer, at en som er på afstand er også nær."³³⁾ Denne pendulering mellem det nære og det fjerne er efter min opfattelse den globale sociologis skala. Det er ikke kun mellem mennesker og steder, det er også inden i os. Som C. Wright Mills pointerede for over et halvt århundrede siden, er vi også fremmede for os selv.

I mit afsluttende spor fra Hannah Arendt kan vi høre ekkot af både Ben-

jamin og Simmel. For Arendt er det indlevelsesevne, der gør os i stand til at navigere vores vej igennem. Hun skriver: "Det er først og fremmest vores indlevelsesevne, der gør os i stand til at se tingene i deres rette perspektiv og som gør os stærke nok til at placere, hvad der er for tæt på, på en vis afstand, så vi kan se og forstå det uden fordomme. Det er vores indlevelsesevne, der gør os så generøse, at vi kan bygge bro mellem fjerne punkter, indtil vi kan se og forstå alting der er for langt væk fra os, som om det var vores egen sag."³⁴⁾

Det er, hvad der er på spil i udviklingen af en global sociologisk indlevelsesevne – en evne af sindet og tanken, som behøves nu mere end nogen sinde før.

Oversat af Anders Høg Hansen

OVERSÆTTERS NOTER:

- (a) Original titel: *'Speaking of Remarkable things: The Scale of Global Sociology'*. Ordet 'remarkable', i forelæsningsens titel, er et nøglebegreb. Jeg læser flere betydninger i *Les Backs* anvendelse, blandt andet et påbud om at gen-bemærke det hidtil overhørte eller ikke-sete (sociologisk lytten). 'Remarkable' forstås også som et kammer af noget forunderligt, en hengemt viden, men kan også læses som 'påfaldende' og 'bemærkelsesværdig'. Endelig er sidste del af titlen 'scale of global sociology' heller ikke nem at oversætte. Det er mit indtryk, at *Les Back* taler om sociologiens måder at (over)skue, betragte og klassificere verden ud fra bestemte akademiske vaner, metoder og målestokke, dvs. 'skalaer', men disse betydninger kan være svære at fange i ét ord.
- (b) Et andet centralt begreb i forelæsningsen – relateret til 'remarkable' – er 'imagination', som jeg har oversat til 'indlevelsesevne'. *Les Back* bruger flere steder i artiklen begrebet med løs reference til C. Wright Mills *'The Sociological Imagination'*. Den danske oversættelse af Mills bog (2002) bærer dog titlen *'Den sociologiske fantasi'*. Mod slutningen citeres Hannah Arendt, der også anvender ordet 'imagination'. Også her vurderer jeg, at 'indlevelsesevne', i *Les Backs* aftapning, fungerer bedre som oversættelse.

NOTER:

1. Jon McGregor (2002) *If Nobody Speaks of Remarkable Things*. London: Bloomsbury: 239.
2. Walter Benjamin (1999) 'Surrealism: The Last Snapshot of the European Intelligentsia', i *Walter Benjamin. Selected Writings: Volume 2. 1927-1934.*, s. 207-221. Cambridge, MA & London: Belknap Press of Harvard University Press.
3. Marc Auge (1995) *Non-Places: introduction to an anthropology of supermodernity*. London: Verso.
4. Eudora Welty (1984) *One Writer's Beginnings*. Camb., MA.: Harvard University Press.
5. C. Wright Mills (1959) *The Sociological Imagination*. Oxford: Oxford University Press, s. 3.
6. C. Wright Mills (1959) *The Sociological Imagination*. Oxford: Oxford University Press, s. 8.
7. Ulrich Beck (1992) *The Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage, s. 60.
8. Ulrich Beck (1992) *The Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage, s. 60.
9. Efer Hans-Georg Gadamer (1975) *Truth and Method*. London: Sheed Ward.
10. Monica Greco (2005) 'On the Vitality of Vitalism', *Theory, Culture & Society* 22/1: 15-27.
11. Michel Foucault (1991) *Discipline and Punishment: The birth of the prison*. Hammondsworth: Penguin.
12. Thomas Mathiesen, T. (1997) 'The Viewer Society': Michel Foucault's Panopticon revisited', *Theoretical Criminology* 1-2: 231.
13. Zygmunt Bauman (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
14. William Hazlitt (1944) 'On the Pleasure of Hating', s. 244, i Geoffrey Keyned (red.) *Selected Essay of William Hazlitt*. London: The Nonesuch Press.
15. Italo Calvino (1997) *Invisible Cities*. London: Vintage Press, s. 165.
16. Lewis, G. (1985) 'From Deepest Kilburn', i L. Heron (red.) *Truth, Dare or Promise: Girls Growing Up in the Fifties*. London: Virago Press.
17. Jean-Paul Sartre (1962) *Sketch for Theory of Emotions*. London: Methuen, s. 62. Kursivering tilføjet.
18. Sartre (1962), s. 62.
19. Joan Anim Addo (1995) *The Longest Journey: A History of Black Lewisham*. London: Deptford Forum, s. 8.
20. Stuart Hall (2000) 'Old and New Identities', i Les Back og John Solomos (2000) (red.) *Theories of Race and Racism*. London: Routledge, s. 147.
21. Zygmunt Bauman (1998) *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press, s. 74.
22. United Nations High Commission for Refugees/UNHCR (2001) *Refugees, Asylum Seekers and Other Persons of Concern – Trends in Displacement, Protection and Solutions*. Geneva: UNHCR, s. 12-13.
23. Robert Hunter Wade (2001) 'Inequality of world incomes: what should be done', <http://opendemocracy.net/themes/article.jsp?id=6&articleId=257> (14 november 2001).
24. Robert Wohol (2005) *The Spectacle of Flight: Aviation in the Western Imagination, 1920-1950*. New Haven og London: Yale University Press.
25. Clifford Geertz (2002) 'An inconsistent profession; the anthropological life in interesting times', i *Annual Review of Anthropology* 31(1-19), s13.
26. Edward Said (2004) *Humanism and Democratic Criticism*. London: Palgrave Macmillan, s80.
27. Zygmunt Bauman (2003) *Liquid Love*. Cambridge: Polity Press, s. 148.
28. Paul Gilroy (2000) *Between Camps: Nations, Cultures and the Allure of Race*. London: Allen Lane and the Penguin Press.
29. Primo Levi (1991) 'News Form the Sky', i *Other People's Trades*. London: Albacus Press, s. 12.
30. Efer Richard Sennett (2003) *Respect: The Formation of Character in an Age of Inequality* (London: Allen Lane and Penguin) og Hannah Arendt (1963) *On Revolution*. London: Faber and Faber.
31. John Berger (2005) 'What the hand is Holding: Writing Now', *Here is Here We Meet Season*. Queen Elizabeth Hall, South Bank Centre. London. Forelæsning 11. april.
32. Walter Benjamin (1999) *The Arcades Project*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University, N3, s. 463.
33. Georg Simmel (1993) 'The Stranger' [1908], i Charles Lemert (red.) *Social Theory: The Multicultural; and Classical Readings*. Boulder, San Francisco og London: Westview Press, s. 200.
34. Hannah Arendt (1994) *Essays in Understanding 1930-1954*. New York og London: Harcourt Brace and Company, s. 323.